

Карпенко Юрій (м.Одеса, Україна)

ОНОМАСТИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ БОГДАНА МЕЛЬНИЧУКА ЯК ГУМОРИСТА

На відміну від багатьох почуттів, зокрема фізіологічних (голод, спрага, тощо), почуття гумору притаманне не всім людям і в різній мірі представлене у різних народів. Мудра англійська письменниця Вірджинія Вулф зауважила: "Гумор – перше, що втрачається при перекладі" [1: 98]. Гадаю, ця думка по суті чи бодай за формулюванням є помилковою, бо справа не в перекладі, а в мові, точніше – у народі, що розмовляє цією мовою. У різних народів, у різних мовах – різний гумор! Є багато спільного, загальнолюдського, але є й сила суто національних тонкощів і пріоритетів гумору. Це зокрема активно, дотепно й багатослівно доводить М.Задорнов, зіставляючи американський та російський гумор.

Україні почуття гумору властиве якнайширше і, звичайно, має свої національні особливості, вивчення яких залишається актуальним завданням. Дуже складна й трагічна історія, безперервні набіги, навали різного роду загарбників, бездержавність виробили в українській ментальності засоби захисту духовності, свого **я**, своєї самоідентифікації. Одним з таких могутніх засобів, поряд з відчайдушною хоробрістю – від антів до їх нащадків запорозьких козаків та воїнів кривавого ХХ століття, став непереможний гумор. За багатьма переказами, українські козаки могли жартувати навіть у тій жахливій ситуації, коли їх турки садовили на палю. Перекази такого роду зігривали душу, підносили національну гордість і вводили гумор у генну пам'ять українця.

Тепер, у незалежній Україні, коли прийоми Езопової мови через відсутність цензури виявилися зайвими, гумористів з'явилося особливо багато. Уже не зашлють, як колись Остапа Вишню, у далекі Сибіри – висміюю і критикую засобами гумору і сатири все, що є (чи здається) неподобством – в обсягу своєї ерудиції і, головне, свого таланту. Звичайно, якщо гуморист почне висміювати каліку за те, що він каліка, то це вже не гуморист, а мерзотник. А от

духовних калік, особливо з керівними претензіями, треба і висміювати, і виставляти на публічний огляд. Марія Матіос після нагородження Шевченківською премією її роману („драми на три життя”) "Солодка Даруся" – на сьогоднішній день найвидатнішого українського художнього твору ХХІ ст. – опублікувала "гомеричний роман-симфонію" "Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів", де сатирично (гомерично!) змалювала всю наявну українську політичну еліту, лише переназвавши її, тобто звернувшись до ономастичних засобів. Ось початок одного з фрагментів твору:

"І вийшли на арену силачі:

шантажорозвінчувач і реформоподавач, претендент на історичні науки і регалії, представник і куратор, генератор і сокиринк не однієї політичної сили і власного імені – ***Роман Смердний,***

утримувач царственного гаманця, чвертьсотенних акцій і автокартріджів, наглядач частин і частот, заборонний знак перед дверима раю і дверима до царственної опочивальні, дитя власного розуму і сприятливої погоди – ***Сашко Чвертьяков***" [3: 34].

У вступній замітці "Замість анотації" авторка пише: "Якщо у когось... виникнуть аналогії із власною чи іншою впізнаваною персоною, повторюю: так їм і треба – вони самі щодня просяться під сатиричне перо" [3: 2]. Не знаю, чи такі аналогії виникли у Романа Безсмертного та Олександра Третьякова...

У жартівливих же взаємоописах письменників господарює не сатира, а гумор – хоч нерідко гумор досить їдучий. Передусім маю на оці пародії та епіграми взагалі, а зокрема – зібрані в книзі Богдана Мельничука "Пегасові копита" [4], якій і присвячую цю роботу. У талановитого буковинського письменника і вченого Богдана Івановича Мельничука гумор – тільки побічний продукт його наукової та викладацької діяльності (професор, завідувач університетської кафедри, автор двох монографій і безлічі статей), його лірики (член НСПУ, автор чотирьох поетичних збірок).

Своєрідність ономастичного гумору Мельничука полягає передусім у

його інформативній насиченості. Гумор багатьох наших пародистів ґрунтується на засаді, сформульованій у відомому російському анекдоті: "чукча не читатель, чукча писатель". Богдан Мельничук не тільки письменник, а й читач: і літературний фах штовхає, і просто потребує таку людина має. І читач уважний. Це дає йому змогу вибудовувати ампліфікаційні переліки онімів (переважно заголовків – назв збірок чи окремих творів), щоб потім гумористично узагальнити їх одноманітність.

Наприклад, перераховується дев'ять заголовків семи поетів: "Етюд" (тричі), „Етюд з дороги”, „Весняний етюд”, "Етюд осені", "Карпатський етюд", "Мистецький етюд", "Пекучий етюд" із завершенням: "І т.д. до безконечності", а далі – висновок, сама епіграма, що має назву "Любителям етюдів": "Хвалю поетів многотрудних / За штурм художницьких твердинь. / Та після тренувань етюдних / Пора вже братись до картин!" [4: 12]. У живописі етюд – заготовка до картини. Гуморист іронічно переключає це співвідношення і на поезію, де "Етюд" – зовсім не тренувальна, а самодостатня назва.

Щось подібне Б.Мельничук знаходить серед зливи музичних назв. У 14 поетів, включаючи М.Вінграновського, І.Драча, В.Коротича, знайдено 19 заголовків, пов'язаних з музикою: "Романс", "Фуга", "Сонячна соната", "Хор", "Музичний етюд", "Полонез", "Реквієм" (двічі), "Реквієм для бандуриста", "Травневий марш", "Заводська полька", "Соната сонячного дощу", "Ноктюрн". "Зоряний ноктюрн", "Інтермеццо", "Соната дощу", "Увертюра", "Фантазія", "Степова симфонія" (І знову: „І т.д. до безконечності..."). Коротка підсумкова епіграма завершується так: "Ще день, година, може, мить –/ І СПУ перебіжить / До Спілки композиторів" [4: 14].

Фінальний акорд у цій мініатюрі Богдан Мельничук знайшов удалий і по-справжньому гумористичний. Але водночас варто наголосити, що саме поезія цілком реально пов'язана з музикою (як уся література – з живописом), не може без неї обійтися. Авторове "І т.д." могли б розшифрувати й „Intermezzo” Михайла Коцюбинського (що фактично є не

новелою, а поемою в прозі, і могутні вірші Ліни Костенко "Пісенька з варіаціями", „Пелюстки старовинного романсу", "Смертельний падеграс", "Біла симфонія", і назви творів Євгена Маланюка, якого, зрозуміло, Б.Мельничук у 1965 р. згадати ніяк не міг і який має прекрасну поему "П'ята симфонія" та вірші "Псалми степу", "Ноктюрн" та ін. Поети не побіжать до Спілки композиторів, але скажіть: "Два кольори мої, два кольорі, / Обá на полотні, в душі моїй обá" – це ще поезія, чи вже музика?

Інший підхід до ампліфікаційних накопичень заголовків маємо в тих випадках, коли авторова думка скерована не на певне мистецтво (живопис, музику), а на певне поняття, певне слово, яке аж занадто часто повторюється (і тим знецінюється) в заголовках творів чи збірок різних поетів. "Пегасові копита" вдарили по заголовках зі словами *серце* й *тяжіння*. У першому випадку епіграмі передують назви сімох збірок, виданих у 1961-1965 рр.: „Пам'ять серця” В.Грінчака, "Памолодь серця" В.Кочевського, „Тривога серця” В.Вовчка, „Проміння серця” П.Ребра, „Тривоги серця” В.Соколова, „Сузір'я серця” М.Гірника, „Сурми серця” Ю.Сердюка”. Список завершується традиційною для гумориста фразою: "І т.д. , до безконечності..." Сам текст епіграмі – один катрен: "А що, як серце скаже: – Все,/ Чого боятись – стало фактом.../ А що як мук цих не знесе / І все закінчиться... інфарктом?" [4 : 21]. Сутність же думки – загроза не серцю (інфаркт), а лінивому мисленню лінкуватих поетів, які підхопили "моду" на слово або й поцупили його один в одного. Йдеться, отже, про інфаркт поезії, що наближає поета до графомана. Лексема *серце* – то коштовність, дорогоцінність. Розмінювати її на мідяки не гоже. Якщо з'явилася ця лексема в назві одної збірки, то в другій уже вживатися не повинна: сотвори, поете, інший заголовок, не сприяй девальвації дорогого слова. Колись давно Микола Бажан розповів мені, як важко йому даються заголовки, як багато над ними доводиться думати. Зате які ж вони хороші у Бажана! [2: 8].

„Тяжіючих” поезій Б.Мельничук називає тільки чотири. Зате у всіх маємо повторення не просто слова, а словосполучення *земне тяжіння* (з

незначними варіаціями): В.Колодій – "Земне тяжіння" (розділ у збірці), І.Савич – "Тяжіння земне" (збірка), В.Соколов – "Земное притяжение" (збірка), А. Арсірій – "Земне тяжіння" (поема). Ледача думка не шукає нового слова, а хапає те, що "носиться у повітрі", як віруси грипу. Б.Мельничук слушно висновує: "Але ж тяжійте до землі,/ А не один до одного!" [4: 20]. Додам, що П.Ребро, покинувши лірику й перейшовши до гумору (дотепного козацького гумору), теж написав пародію на „Тяжіння земне” І.Савича, зважаючи на слова поета: "Як б'ють мене – дужче! більше! – / То замість плачу й одчаю / Викрешую з серця вірші". Ось читачі й зібралися та побили Савича: "Сам признався, що краще пишеш,/ Як тебе поб'ють!" [5: 327].

Скерував Б.Мельничук своє гумористичне перо й на протилежне явище. Йдеться, отже, не про однакові заголовки різних творів, а про різні заголовки однакових творів. Критикові Й.Кисельову вдалося тричі видати той же текст (нариси про шістьох українських драматургів) у різних видавництвах під трьома різними заголовками: „Перші заспівувачі” – у "Радянському письменникові" в 1964 р.; "Драматурги України" – у "Дніпрі" в 1967 р.; "Діячі театральної літератури" – у "Мистецтві" в 1976 р. Бувають і такі "шістдесятники" – борці не за ідею, а за гонорар. Резюме гумориста: "Критик байдики не б'є, / В критика – обновки./ Видає він, видає / Нові... заголовки" [4: 51] Взагалі, полюбляє гуморист писати про заголовки, бо багато читає і багато їх знає. Тут маємо й мотив повторення, який є, мабуть, не просто впливом, а проявом прямого запозичення. М.Сіренко видав у 1964 р. збірку "Живиця", а Б.Нечерда в 1965 р. – збірку "Лада". А через два роки, в 1967 р. І.Нижник випустив збірку "Живиця", де є поема "Лада". Б.Мельничук цим фактом добре обґрунтував свою епіграму: "Є і в мене "Лада". Є й "Живиця"./ В кого б, хлопці, зараз підживиться?" [4: 23].

Але серед власних назв не рідше, мабуть, виступають у гумористичних творах Б.Мельничука й антропоніми. Школяр *Позитивенко* узявся критикувати однокласницю Аллочку *Незтоїхати*. Обидва школярі мають явно вигадані, штучні прізвища, які заступають їм характеристики –

позитивну й негативну. І як же позитивний Позитивенко критикує Аллочку? – „Довбня ти, мурло, свиня!” А на докір вчительки: "Що ти думаєш собі?" Боря відповідає: "Я не думаю нічого.../ П-просто я... *П.Глазового* / Всі творіння п-перегриз..." [4: 39-40]. Таке собі унаочнення: які шкільні плоди дає лайлива лексика в художньому творі.

Тільки наймення письменників фігурують у гострих епіграмах Б.Мельничука, у яких ідеться про "впливи"-римейки. Навівши слова Йосипа Струцюка "Тут усе історично-земне", які аж надто нагадують теж наведені рядки М.Вінграновського, а також Струцюкове "Усе твоє./ Від ласки борозни / до зоряного пилу Козерога...", що становлять відгомін І.Драча, гуморист дотепно підсумовує: "Усе твоє. / І наче не твоє./ Бо *Драч* вже є./ І *Вінграновський* є" [4: 13]. В іншому подібному випадку в епіграмі дуже кумедно з'являється й прізвище автора римейку. Т. Шевченко: "Ну що б, здавалося, слова", Л.Глібов: "На Щуку хтось бомагу в суд подав". Далі наводяться ремінісценції (власне, запозичення) того й другого у поета Анатолія Гарматюка. І присуд Б.Мельничука: "Ну що б, здавалось, літери, слова! / А творить дехто з них такі дива: / Бере *Шевченка*, додає до *Глібова* / Й *Гарматюком* ту суму назива..." [4: 53].

До речі, Петро Ребро, поза увагою якого Анатолій Гарматюк теж не залишився, звертає увагу не на його твори, а на саме прізвище, стійко пов'язуючи його, шляхом поетичного перерозкладу – *Гармат-юк* > *Гарматюк*, з *матюком* "Не пропиха свої лайки в друк,/ Хоч від природи він *Гарматюк*" [5: 429]. Цей же перерозклад, але вже адресований читачам, наявний і в гумористичній "Письменницькій абетці" П.Ребра: "Хто не любить *Гарматюка*, той гідний *матюка*" [5: 490]. Тут слід, мабуть, ще раз згадати Бориса Позитивенка. Петро Ребро хороший, талановитий гуморист, але слати читачам матюки навіть для сміху не варто...

Богдан Мельничук теж грає письменницькими іменнями, не лише зіставляючи їх. Ось *Володимир Лучук*, шукаючи модерної новизни, уживає лише половини слів: "Людей таки зібралося чима...", „Одна і дру..." Гуморист

прореагував відповідно, реконструюючи розмову двох читачів. Слово має "дру...": „Тобі таки не повезло,/ А я відра... відчу... – / Слова лама пое... Воло.../ На прізвище Лучу...” [4 : 11]. Іноді ж навпаки – наймення не обривається, а повторюється. Пор. про Валентина Мороза: "Трудись, Валентине, дерзай, Валентине,/ Дивися вперед і назад" [4: 35]. Імення може навіть почетверитися, дотепно поєднуючися з омонімічним позначенням жанру: "Ой Романе, Романочку, Романе, Романе, / На роду Вам написано / Писати романи" [4:84]. Твір цей (епіграмою його не назвеш – швидше: дружній жарт) називається "Романові Іваничуку”.

Письменницькі наймення можуть не просто повторюватись, а зіставлятись, тим самим одержуючи оцінку гумориста. Сергієві Бурлакову, що розповідав, як читав дівчині свої вірші, Богдан Мельничук радить: "Не хвалися дівчатам, що є в тебе книжка,/ Молодиць тою книжкою не спокушай./ Прочитай ти їм ліпше Андрія Малишка / І Сосюру, Сосюру ти їм прочитай!" [4: 36]. Щось ситуативно подібне (і поетично незалежне!) надрукував і П.Ребро, адресуючи свій жарт поетові Анатолію Камінчукові: „Губи в неї квітли, наче вишні, – / Це я їй Тичину цитував. (...) Ніжно я дівчині гладив коси / І читав Сосюрині рядки. (...) Очі в неї зорями сіяли: / Де я їй нашіптував Драча. (...) Дівчина була така щаслива:/ Це я їй Олійника врубав. (...) Дівка цілувала мене палко:/ Це я їй підкинув Вінграна./ Вже хотів їй шепотіть: "Кохаю!"/ А вона схопилась і тіка./ Знаю, чим тебе я скривдив, знаю:/ Здумав цитувать Камінчука!" [5: 372]. І у Мельничука, і у Ребра дівчата виявилися дуже проникними й розбірливими в поезії. Дай, Боже, такого і в житті!

У Мельничука ономастика яскраво виблискує і в розмовах про збіг імен різних поетів. Обговорюється два розв’язання цієї "проблеми". Одну запропонував Микола Сингаївський, а іронічно розвинув Б.Мельничук. Спираючись на слова Сингаївського "Я твій сучасник, я Микула,/ я старожил на цій землі”, Б.Мельничук ніби продовжує: "Я ж не Микола, я Микула./ Микула я! Микола – не! / Микол – хоч плин гати дніпровський./ Самих поетів

– цілий сонм:/ *Бажан, Упеник, Вінграновський,/ Нагнибіда, Томенко, Сом./* А ще ж *Петренко* та *Карпенко,/* та *Лиходід,* та *Яровий,/* плюс еннеє число на *-енко* / і плює таке ж число на *-ий!*" – "є ж вихід! Хай живе *Микула!* / син селянина, син села! / *Микула* – сила незігнута, / ще й *Селянинович* – ура!" [4: 41-42]. Тут як не кажи, а не лише заміна імені, а й велике самозванство. Адже *Микула Селянинович* (так називається пародія Б.Мельничука) – то наймогутніший богатир українського героїчного епосу, що зберігся (шматками) у вигляді російських билин.

Інше розв'язання, пропоноване самим гумористом, – просто радіти всім *Миколам*, що вони *Миколи*. Ось "нові коломийки", що їх нібито складають М.Карпенко та М.Кравчук: "Я *Микола*, ти *Микола,/* Оба'сь ми *Миколи./* Нехай нас не критикують / *Ніколи, ніколи*" [4: 59]. Це, щоправда, трохи нагадує уславлену епіграму, якою Євгеній Євтушенко поділився колись із Євгенієм Далматовським: "Я *Евгеній* – ти *Евгеній,/* Я не геній – ти не геній..." Далі ідуть ще два рядки, які з огляду на можливу реакцію гіпотетичного Борі Позитивенка, описаного Б.Мельничуком, ліпше не наводити.

Однак тут маємо просто формальний збіг першого рядка, а не якісь запозичення. Тезоіменність провокує на таке зіставлення. Пор. у тому ж жартівливому вірші Б.Мельничука: "Я *Михайло*, ти *Михайло,/* Оба'сь ми *Михайли*. Це – про М.Наєнка та М.Каменюка [4: 60]. Пор. також у епіграмі "Петрові Перебийнісу" не раз уже цитованого Петра Ребра: "І ти *Петро*, і я – *Петро,/* Обидва ми не стали метрами" [5: 451].

Загалом же гумор Богдана Івановича Мельничука заслуговує дуже високих оцінок. Це влучні, дотепні, по-справжньому смішні мініатюри. А головне, це український гумор не лише своєю мовою, а своїм духом, своєю ментальністю, своїм опертям на фольклорний, народний фундамент. Андрій Данилко (Верка Сердючка) нещодавно сказав: "Гумор – продукт швидкопсувний" ("Бульвар Гордона". – 2007. – № 18 (травень). – С.9). Але це – дивлячись, який гумор. Гумор І.Котляревського та І.Нечуя-Левицького анітрохи не зіпсувався. Не псується й гумор Б.Мельничука. Дослідник

лінгвістичних аспектів гумору Олег Семенюк слушно зауважив: "Сукупність гумористичних, точніше – сатирико-гумористичних текстів і складає макротекст, здатний протистояти тискові "патогенного тексту", тобто впливові тоталітарної ідеології чи гіпертрофованої комерційної реклами" [6: 10]. Гумористичні твори Богдана Мельничука становлять дієвий компонент цього макротексту, що лікує сміхом і захищає українську душу. Я намагався показати, наскільки вагомими чинниками в цих процесах є власні назви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Душенко К.В., Манчха Г.П. Мысли, афоризмы и шутки выдающихся женщин/ изд.7-е. – М.: Эксмо, 2007. – 635 с.
2. Карпенко Ю.О. Назва твору як об'єкт ономастики: Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наук. думка, 1975. – Вип. 13. – С.3-10.
3. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. – Львів: Піраміда, 2006. – 134 с.
4. Мельничук Б.І. Пегасові копита. – Чернівці: Місто, 2001. – 95 с.
5. Ребро П.П. Вибрані твори. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – Т.4. – 498 с.
6. Семенюк О.А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кировоград: РИЦ КГПУ, 2001. – 366 с.

Карпенко Юрій

ОНОМАСТИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ БОГДАНА МЕЛЬНИЧУКА ЯК ГУМОРИСТА

У пародіях та епіграмах Б.Мельничука широко використовуються власні назви, передусім заголовки з збірок та окремих творів, а також антропоніми. Дотепне зіставлення різних заголовків, так само найменш поетів породжує яскравий гумористичний ефект, який посилюється авторським коментарем.

Karpenko Yuriy

ONOMASTIC ARTFULNESS OF BOGDAN MELNYCHUK AS A HUMORIST

Proper names, mostly titles of literary works as well as anthroponyms, are widely used in B.Melnychuk's parodies and epigrams Witty juxtaposition of various titles and names of poets produces a bright humorous effect which is emphasized by the author's ironic comments.

Відомості про автора:

Карпенко Юрій Олександрович

член-кореспондент Національної академії наук України

доктор філологічних наук

професор кафедри української мови

Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Домашня адреса:

Французький бульвар, 53, кв. 19

65044 Одеса – 44

Дом. телефон: (8-0482) 60-34-71